

*Рубель А. М.**начальник Головного управління Національної поліції в Харківській області*

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННИХ СПІЛЬНОТ І ЗЛОЧИННИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Анотація. У статті підкреслено, що створення, керівництво злочинною спільнотою чи злочинною організацією, а також участь є проявом діяльності чи бездіяльності об'єднання осіб. Аргументовано, що оскільки ієрархічна структурованість, мінімальна чисельність, попередня zorganizованість, наявність спільної мети злочинного об'єднання та вчинення в його складі кримінальних правопорушень є нормативними (обов'язковими) ознаками злочинних організацій і злочинних спільнот, то в криміналістичному аспекті інтерес представляють якісно-кількісні характеристики таких злочинних угруповань і їх вплив на особистісні властивості окремих учасників злочинних організацій і злочинних спільнот. Іншими словами, необхідно з'ясувати типові ознаки особи злочинця залежно від рівня організованої злочинної діяльності. Наголошено, що у випадку характеристики особи злочинця, яка вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 255 КК України, важливо виокремлювати ознаки, які характеризують, по-перше, злочинну спільноту чи злочинну організацію як «колективного» суб'єкта вчинення кримінального правопорушення, й, по-друге, учасника злочинного об'єднання як «індивідуального» суб'єкта протиправної діяльності. Встановлено, що криміналістична характеристика злочинного об'єднання включає в себе кримінально-правові ознаки, які визначають вказане угруповання як злочинну спільноту чи злочинну організацію, та ознаки, які визначають їх устрій і спрямованість. Виокремлено й охарактеризовано типові ознаки злочинних спільнот і злочинних організацій. Встановлено, що ієрархія злочинної спільноти чи злочинної організації представлена декількома рівнями, кожному з яких притаманна певна типологія злочинця. Тобто злочинні спільноти та злочинні організації характеризуються внутрішньою структурою, згідно з якою кожному її учаснику відводиться роль залежно від його місця в ієрархії злочинного угруповання. Тому учасники організованих злочинних груп характеризуються високим кримінальним професіоналізмом, вузькою спеціалізацією.

Ключові слова: створення, керівництво злочинною спільнотою чи злочинною організацією, а також участь у ній, криміналістична методика, криміналістична характеристика, злочинне об'єднання, злочинне угруповання, механізм кримінального правопорушення.

Постановка проблеми. Формуючи криміналістичну характеристику створення, керівництва злочинною спільнотою чи злочинною організацією, а також участі у ній, важливо з'ясувати ознаки, які характеризують злочинну спільноту/організацію, адже, як указує Г.А. Матусовський, «характеристика самої організації, членів такої групи відноситься до найважливіших елементів криміналістичної характеристики» [1, с. 362]. У зв'язку з цим особливо актуальним є питання про визначення та висвітлення ознак, які характеризують злочинні спільноти та злочинні організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень узагалі та злочинних об'єднань зокрема досліджували в своїх працях такі вчені, як: В.М. Биков, М.Г. Богуславський, В.С. Буркаль, О.Ю. Бусол, В.М. Варцаба, А.А. Вознюк, С.С. Єпішин, І.І. Іванчишин, А.І. Кисько, А.І. Коннов, Г.А. Матусовський, Б.В. Романюк, А.В. Хірсін та інші. Проте значна кількість питань залишається невирішеною. Зокрема, відсутні напрацювання з криміналістичного аналізу створення, керівництва злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участі у ній та формування відповідної криміналістичної характеристики; не виокремлено типові ознаки злочинної спільноти чи злочинної організації як «колективного» суб'єкта вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 255 КК України. Тому в цій статті ставимо перед собою наступне **наукове завдання** – виокремити і визначити типові ознаки, які характеризують злочинні спільноти та злочинні організації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Криміналістична характеристика злочинного об'єднання включає в себе кримінально-правові ознаки, які визначають вказане угруповання як злочинну спільноту чи злочинну організацію, та ознаки, які визначають їх устрій і спрямованість. Подібною позицією дотримується велика кількість учених-криміналістів. Зокрема, В.М. Биков, М.Г. Богуславський, С.С. Єпішин, І.І. Іванчишин, А.І. Коннов й інші пропонують виокремлювати основні (обов'язкові) та додаткові (факультативні) ознаки організованих злочинних угруповань. Як відзначає В.М. Биков, основні ознаки організованих груп визначені в законі та полягають в їх стійкості, розподілі функцій її учасників, спрямованості на досягнення єдиного плану (цілі). Додаткові ж ознаки включають в себе: складні заходи щодо підготовки до вчинення злочинів; розподіл злочинних ролей; створення психологічної структури; наявність лідера групи та організатора конкретних злочинів; підтримання жорсткої дисципліни; створення спеціального грошового фонду («обшак»); наявність єдиної ціннісно-нормативної орієнтації злочинців; використання складних способів учинення злочинів; розподіл злочинних доходів відповідно до становища особи в структурі організованої групи [2, с. 5–6]. Також до факультативних ознак злочинних угруповань окремі науковці пропонують відносити постійність складу групи; кругову поруку; наявність заходів захисту від викриття та для протидії розслідуванню, в тому числі з використанням корумпованих зв'язків; базування ієрархії всередині угруповання з урахуванням дискретності кримінальної відповідальності між його членами; плановий і конспіративний характер злочинної діяльності; висока технічна оснащеність [3, с. 85; 4, с. 254; 5, с. 22; 6, с. 173–174]. З наведеного помітно, що додаткові ознаки деталізують основні та в повній мірі відображають характер їх упорядкування й функціонування.

А.І. Кисько також пропонує здійснювати поділ ознак організованості злочинної групи на дві групи – основні та факультативні. До першої групи вчений відносить структурованість організованої групи (характер розподілу ролей і завдань); кількісний склад; стабільність складу; усвідомлення співучасниками членства й участі в злочинній діяльності групи; загальновідомий (принаймні в загальних рисах) план вчинення злочинів; єдність і спільність мети (водночас мотиви участі в конкретних злочинах можуть бути різні); ступінь пристосованості до вчинення злочинів (наявність фінансових ресурсів, технічних засобів), а до другої групи – ознаки, які здебільшого розкривають та доповнюють основні [7, с. 7].

Кримінально-правові ознаки злочинної організації та злочинної спільноти визначені в ч. 4 ст. 28 і ч. 4 ст. 255 КК України. Зокрема, в кримінальному законодавстві зазначається, що злочинною організацією є стійке ієрархічне об'єднання декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації кримінально протиправної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших кримінально протиправних груп; а злочинною спільнотою – об'єднання двох чи більше злочинних організацій [8].

Так як ієрархічна структурованість, мінімальна чисельність, попередня зорганізованість, наявність спільної мети злочинного об'єднання та вчинення в його складі кримінальних правопорушень є нормативними (обов'язковими) ознаками злочинних організацій і злочинних спільнот, то в криміналістичному аспекті інтерес представляють якісно-кількісні характеристики таких злочинних угруповань і їх вплив на особистісні властивості окремих учасників злочинних організацій і злочинних спільнот. Іншими словами, необхідно з'ясувати типові ознаки особи злочинця залежно від рівня організованої злочинної діяльності. Як приклад, А.В. Хірсін в характеристиці корисливо-насильницької організованої злочинної діяльності виокремлює наступні інформаційні блоки: 1) технологічний, характеризує об'єктно-цільову спрямованість такої діяльності, особливості процесу її здійснення; 2) структурно-організаційний, описує злочинне угруповання з метою аналізу його організаційно-структурної побудови, функціонального розподілення ролей між членами, методи управління тощо; 3) особистісних елементів, включає інформацію про якісно-психологічні риси членів злочинної групи і побічних учасників злочинної діяльності, психологічну атмосферу всередині самого угруповання [9]. З наведеного помітно, що спрямованість діяльності злочинного об'єднання напряму впливає на способи її реалізації, а також ієрархічну побудову самого угруповання та вибір його членів з урахуванням їх особистісних якостей і вузької «спеціалізації».

Злочинні організації та злочинні спільноти, будучи різновидом організованих злочинних угруповань, як вдало зазначає І.І. Іванчишин, є досить багатоаспектним негативним соціальним явищем, однією з типових ознак яких є їх стійкість з функціонально-ієрархічною структурою побудови [6, с. 172]. Подібної позиції дотримується й В.М. Варцаба, вказуючи, що злочинне угруповання є особливим суб'єктом групової злочинної діяльності, який відрізняється стійкістю, відновлюваністю,

взаємодією учасників, ієрархічністю структури й ін. [10, с. 7]. Більше того, науковці вказують, що організоване злочинне угруповання є первинною ланкою, невід'ємним структурним елементом організованої злочинності, фундаментом її подальшого розвитку та змін, якій притаманні, передусім, високий рівень психологічного розвитку, згуртованості й стійкості; тривалість діяльності; наявність певної спеціалізації; встановлення злочинних норм і правил поведінки; наявність лідера з владними повноваженнями; корислива спрямованість діяльності; наявність системи вербування нових членів злочинного угруповання; використання корумпованих зв'язків в органах влади й управління та правоохоронних органах; тощо [6, с. 172; 11, с. 111–112; 10, с. 7].

Дещо подібний перелік ознак, якими характеризуються злочинні об'єднання, наводить В.С. Буркаль. Науковець, висвітлюючи питання протидії транснаціональній організованій злочинності у сфері економіки, зазначає, що транснаціональним організованим злочинним угрупованням економічної спрямованості, як і будь-яким злочинним формуванням, притаманні ознаки, які визначають їх організованість, стійкість і злочинну спрямованість. Зокрема, серед таких ознак науковець пропонує виокремлювати «наявність одноособового лідера або колегіального органу керівництва, при якому управління здійснюється групою осіб (радою); ієрархічність та розподіл ролей учасників за функціональною ознакою, поділ угруповання на складові групи, наявність «охоронців», «контролерів» тощо; наявність матеріальної бази, що виявляється у створенні спільних грошових фондів; наявність офіційно зареєстрованих підприємств, акціонерних товариств, громадських організацій, фондів та інших структур, під прикриттям яких діють злочинці; високий рівень технічного забезпечення та кримінальний професіоналізм учасників; налагоджені контакти з кримінальними угрупованнями інших держав; наявність корумпованих зв'язків в органах державної влади та місцевого самоврядування, судовій та правоохоронній системах як України, так і інших країн, на які поширюється їхня злочинна діяльність; створення системи захисту від соціального та правового контролю, конспірація, розвідувальна та контррозвідувальна діяльність [12].

З вищевказаного помітно, що злочинні об'єднання, як то злочинні організації чи злочинні спільноти, є організованими, що виражається в чіткій ієрархічній структурі з розподілом функціональних обов'язків між їх учасниками залежно від ролі (місця в ієрархії злочинного формування) кожного з них. При цьому вказані угруповання формуються й функціонують для вчинення кримінальних правопорушень, а значить всі учасники злочинної організації чи злочинної спільноти переслідують спільну мету, яка вироблена й «затверджена» керівництвом такого об'єднання. Проте єдність і спільність діяльності злочинної спільноти чи злочинної організації забезпечуються закріпленням і суворим, неухильним дотриманням встановлених правил поведінки. Іншими мовами, всі учасники злочинного об'єднання повинні бути дисциплінованими та не порушувати усталених норм поведінки, щоб не допускати свавілля й порушення ієрархії. Це, в свою чергу, можливо в тому разі, якщо учасники злочинного об'єднання в переважній більшості є постійними, розуміють свої задачі, систему «покарань-заохочень» і зацікавлені в невикритті злочинної спільноти чи злочинної організації. Зокрема, 87,8% злочинних об'єднань нараховує в своєму складі до 10 осіб, а 12,2% – від 11 до 20 осіб.

При цьому тільки 2,44% злочинних організацій/спільнот здійснюють злочинну діяльність за участю неповнолітніх, а також 2,44% злочинних об'єднань було сформовано на етнічній основі.

Проте в злочинному середовищі постійно ведуться «бойові дії» за перерозподіл сфер і територій свого впливу як серед членів злочинного формування всередині, так між різними злочинними угрупованнями. У зв'язку з цим тривалість існування та функціонування багатьох злочинних спільнот і злочинних організацій є незначною, тобто найбільша їх частка припадає на короткі періоди, а саме 56,1% таких злочинних утворень існували та здійснювали свою протиправну діяльність у період не більше 1 року, 23,17% – не більше 2 років, в той час як найменша частка припадає на період від 3 до 6 років і становить 3,66%. Це пояснюється тим, що вони або переформовуються, або ліквідуються.

Окрім вищезазначених ознак злочинних об'єднань, варто відзначити й те, що злочинні організації та злочинні спільноти все більше прагнуть розширити сферу свого впливу, у зв'язку з чим активно налагоджуються зв'язки зі злочинними об'єднаннями інших регіонів, у тому числі інших держав. Тому, як правильно відзначають О.Ю. Бусол і Б.В. Романюк, організована злочинність стала глобальною проблемою [13, с. 78]. Це пояснюється тим, що «глобальний ринок не має меж, що призводить до неконтрольованого руху грошей. Електронні фінансові транзакції, Інтернет, супутниковий зв'язок, що забезпечує якість життя, – всі ці технології злочинні співтовариства використовують у своїй діяльності» [14; 13, с. 79]. На це вказує й те, що 32,93% злочинних організацій чи злочинних спільнот використовують в своїй протиправній діяльності міжрегіональні зв'язки, а 1,22% – транснаціональні зв'язки.

Ще не менш важливою ознакою злочинних організацій чи злочинних спільнот є те, що вони створюються та функціонують із використанням виробленого механізму захисту від викриття, тобто за «підтримки» наявних корумпованих зв'язків. При цьому такі зв'язки все частіше складаються з «політичних фігур, які зловживають довірою» [13, с. 80]. З цієї метою значна частка злочинних організацій чи злочинних спільнот, а саме 17,07%, активно налагоджує та використовує в своїй діяльності корумповані зв'язки, у тому числі в органах влади й управління.

Також однією з обов'язкових ознак злочинної спільноти чи злочинної організації є її стійкість. Указана властивість безпосередньо залежить від такої риси як групова згуртованість організованого злочинного об'єднання, яка, в свою чергу, проявляється в тривалості функціонування злочинного об'єднання, стабільності його складу, наявності злочинних зв'язків між членами групи. При цьому високо згуртовані групи є стабільнішими, у них нижче змінюваність складу. В цілому природу групової згуртованості розглядають як емоційне явище, адже чим більша кількість членів групи подобається один одному, тим привабливішою є група в цілому. Також вона розуміється як результат згоди, подібності цінностей і поглядів, оскільки людина прагне до людей й до груп, з установками та позиціями яких вона солідарна. Не менш важливу роль у згуртованості організованого злочинного об'єднання відіграє й мотиваційний фактор, так як кожен член злочинної спільноти чи злочинної організації прагне задовольнити основні потреби, які є спільними для всіх учасників злочинного угруповання [15, с. 151–152].

Так, щодо осіб, які є членами злочинних організацій чи злочинних спільнот і вчиняють в їх складі протиправні діяння, то тільки 0,34% із них були неповнолітніми, 2,05% – об'єдналися в злочинне утворення на етнічній основі. З приводу тривалості членства осіб у складі названих злочинних угруповань, то 39,41% з них входило до їх складу й вчиняло кримінальні правопорушення упродовж періоду до 1 року, 19,25% – до 2 років, 21,18% – від 2 до 3 років, 20,05% – від 3 до 6 років, 0,11% – більше 6 років. При цьому 13,78% осіб були учасниками злочинних організацій і злочинних спільнот з корупційними зв'язками, у тому числі 8,09% – в органах влади й управління; 36,45% – з міжрегіональними зв'язками, 5,47% – з транснаціональними зв'язками.

На важливість з'ясування якісного складу злочинного об'єднання вказує й А.А. Вознюк, який характеризує його з точки зору розподілу функцій та ролей, що обумовлюють поділ співучасників з одного боку на виконавців, організаторів, підбурювачів та пособників, а з другого на організаторів (керівників) злочинної організації, керівників її структурних частин та рядових учасників. Відтак, на думку вченого, залежно від ієрархічного рівня учасників злочинної організації можна поділити на: керівників об'єднання; керівників структурних частин; рядових учасників об'єднання. Окрім того, науковець пропонує склад учасників злочинної організації ділити й на постійний (особи, які беруть участь в усіх або більшості злочинів, учинених об'єднанням) і перемінний (особи, яких залучають до окремих злочинів, учинених об'єднанням) [16, с. 260].

М.П. Яблоков також вказує на існування в структурі злочинного об'єднання таких організаційно-управлінських особливостей як існування декількох рівнів учасників: нижній, який представлений виконавцями; середній – членами, що здійснюють організаційно-контрольні, посередницькі функції, а також функції із забезпечення безпеки; верхній – керівними, управлінськими ланками. При цьому особливості структури кожної організованого злочинного угруповання, тип управління та розподілу функціональних обов'язків між членами, насамперед, визначається базовим спрямуванням його злочинної діяльності, а також поставленими перед ним злочинними завданнями й територіальною сферою злочинного бізнесу [17, с. 700].

Виходячи з вищенаведеного, помітно, що ієрархія злочинної спільноти чи злочинної організації представлена декількома рівнями, кожному з яких притаманна певна типологія злочинця. Тобто злочинні спільноти та злочинні організації характеризуються внутрішньою структурою, згідно з якою кожному її учаснику відводиться роль залежно від його місця в ієрархії злочинного угруповання. Тому учасники організованих злочинних груп характеризуються високим кримінальним професіоналізмом, вузькою спеціалізацією. Зокрема, «класична» структура організованого злочинного об'єднання представлена: лідером, який керує угрупованням, підтримує порядок і здійснює розподіл доходів; помічники лідера, які користуються авторитетом, збирають інформацію для керівника, передають його розпорядження підлеглим, виконують функції консультантів; виконавці, які є рядовими членами злочинного угруповання, безпосередньо здійснюють злочинні операції [2, с. 6; 15, с. 152]. Як приклад, у структурі організованого злочинного об'єднання досить часто функціонують розвідувальні, інформаційні, аналітичні, технічні й охоронні (конспіративні) відділи [15, с. 152].

Висновки. Отже, криміналістична характеристика злочинної спільноти та злочинної організації містить узагальнені відомості про типові ознаки ієрархічної структури; розподіл функціональних обов'язків між їх учасниками залежно від ролі (місця в ієрархії злочинного формування) кожного з них; наявність і дотримання спільної мети.

Література:

1. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков: Консум, 1999. 480 с.
2. Быков В.М. Признаки организованной преступной группы. *Законность*. 1998. № 9. С. 4–8.
3. Эпишин С.С. Организованная преступная группа и ее признаки. *Проблемы борьбы с организованной преступностью*. М.: ВНИИ МВД СССР, 1990. С. 81–89.
4. Коннов А.И. и др. Основы борьбы с организованной преступностью: монография / под ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова. М.: ИНФРА-М, 1996. 400 с.
5. Богуславський М.Г. Організація і тактика оперативної розробки організованих злочинних груп корисливо-насильницького спрямування (за матеріалами підрозділів ГУБОЗ МВС України): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 21.07.04. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2007. 238 с.
6. Іванчишин І.І. Наукові підходи щодо визначення поняття та ознак організованого злочинного угруповання. *Право і суспільство*. 2015. № 5-2. С. 171–175.
7. Кисько А.І. Проблеми доказування ознак організованої злочинної групи на досудовому розслідуванні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Кривий Ріг, 2020. 16 с.
8. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341–III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
9. Хірсін А.В. Криміналістичне забезпечення розслідування корисливо-насильницької організованої злочинної діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 291 с.
10. Варцаба В.М. Розслідування злочинів організованих злочинних груп (тактико-психологічні основи): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків, 2003. 17 с.
11. Кулик І.Я. Транснаціональне злочинне угруповання як об'єкт криміналістичного дослідження. *Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 21 верес. 2012 р.). Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. С. 110–115.
12. Буркаль В.С. Протидія транснаціональній організованій злочинності у сфері економіки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Ірпінь, 2019. 234 с.
13. Бусол О.Ю., Романюк Б.В. Розслідування діяльності організованих злочинних об'єднань: сучасна специфіка та новітня методика. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. № 1. Том 30 (69). С. 78–86.
14. Suleyman Demirci, B.S. (2001) New organized crime: problems and issues for information analysis. Thesis Prepared for the Degree of master of science university of north Texas. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/d0a1/a2b74b3af9655a78c36228b595707cd48fe0.pdf>.
15. Костенко М.В. Психологічні характеристики організованих злочинних груп. *Форум права*. 2014. № 3. С. 150–154. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_3_25.pdf.
16. Вознюк А.А. Якісний склад учасників організованих злочинних об'єднань: актуальні питання теорії та практики. *Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі*: зб. наук. ст. за матеріалами II Міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 10 квітня 2014 р.). Ж.: ЖНАЕУ, 2014. С. 259–260.
17. Криміналістика: учебник / под ред. Н.П. Яблокова. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма: ИНФРА-М, 2013. 752 с.

Andriy RUBEL. CRIMINALISTIC CHARACTERISTICS OF CRIMINAL COMMUNITIES AND CRIMINAL ORGANIZATIONS

In the article has been emphasized that the creation, management of a criminal community or criminal organization, as well as participation is a manifestation of the activity or inaction of an association of persons. It has been emphasized that in the case of characterization of the person of the offender who commits a criminal offense under Art. 255 of the Criminal Code of Ukraine, it is important to identify features that characterize, first, the criminal community or criminal organization as a “collective” subject of a criminal offense, and, secondly, a member of a criminal association as an “individual” subject of illegal activities. It has been established that the forensic characteristics of a criminal association include criminal law features that define the group as a criminal community or criminal organization, and features that determine their structure and direction. Typical features of criminal communities and criminal organizations have been singled out and characterized. It has been established that criminal associations, such as criminal organizations or criminal communities, are organized, which is expressed in a clear hierarchical structure with the division of functional responsibilities between their members depending on the role (place in the hierarchy of criminal formation) of each of them. In this case, these groups are formed and function to commit criminal offenses, which means that all members of a criminal organization or criminal community pursue a common goal, which is developed and “approved” by the leadership of such an association. However, the unity and commonality of the activities of a criminal community or criminal organization are ensured by the consolidation and strict, strict adherence to established rules of conduct. In other languages, all members of a criminal group must be disciplined and not violate established rules of conduct to prevent arbitrariness and hierarchy violations. This, in turn, is possible if the members of the criminal group are overwhelmingly permanent, understand their tasks, the system of “punishment-incentives” and are interested in not exposing the criminal community or criminal organization. It has been noted that an important feature of criminal organizations or criminal communities is that they are created and operate using the developed mechanism of protection against exposure, ie with the “support” of existing corrupt connections.

Key words: creation, management of a criminal community or criminal organization, as well as participation in it, forensic methodology, forensic characteristics, criminal association, criminal group, the mechanism of a criminal offense.